

Столітє обновленої українсько-руської літератури.

Відчит проф. **Д-ра Олександра Колесси**, виголошений д. 1. н. ст. падолиста 1898 р. на »Науковій Академії« з нагоди столітнього ювілею відродження українсько-руського письменства.

Сто літ минає сего року від часу, коли появил ся перший голосний маніфест відродження українсько-руського письменства у формі трагестованої „Енеїди“ Котляревського. Сто літ існує наша обновлена література; сто літ розвиває ся вона серед таких тяжких умов і перепон, яких не знає письменство ні одного культурного народу.

Які-ж овочі видала парість зацеплена Котляревським — парість, що обновила 800-літний спорохнавілий уже пень руської літературної традиції?

Як розвивалось наше письменство, як сповнювало свою задачу, як служило культурним потребам нашого народу? Чи встигло воно статись справдішним органом духового життя нашого народу, вірним зеркалом народної мисли, народних стремлень і почувань? Чи встигло за той час наше письменство витворити собі оригінальну фізіономію, та вислати своїх представителів до ареопагу європейської мисли й європейської поезії?

На такі питання хотів би я дати бодай коротку відповідь.

На границі двох століть, як дуб могутний, стоїть Іван Котляревський (род. 1769, ум. 1838 р.). Під ногами має він неплідну ниву пережитої літературної традиції, з котрої вмів витягнути що живійші соки; пригнітає його незаметно національна неволя рідного народу, окружує мрака душної атмосфери суспільної, в котрій розлягає ся стогін невольників, уносять ся ви-

пари поту закріпощених мас народніх, — а головою здійсмає ся туди, звідки вже видно було яснійші відблиски нашого літературно-народного р звою — звідки мало небавом заясніти проміне Шевченкового генія.

Вісімнайцятье столітьє, в котрому виховав ся Котляревський, становить темну карту в політично-соціальному і культурному житю нашого народу. „Наступила чорна хмара“ — сьпівав український народ — „та ще стала синя: Була Польща, була Польща, та стала Росія“. Хмельницина, увільнивши Україну від чорної хмари, накликала синю. Послїдна політична розправа України — битва під Полтавою — не розбила сеї синьої хмари. Посипались із неї громи, полились усякі злидні на Україну. Останки сил козачих гинуть при каналах та в надневських болотах; автономію України скасовано; зруйновано Січ запорозьку; Катерина II заводить на Україні жорстоку форму панщини, таке саме кріпацтво, яке було в Московщині.

Навпів обмоскалені потомки козацької старшини розпанопились, стали так само як і пани польські на Україні торгувати кріпацькими душами. Покірливостию перед московським урядом запобігали вони ласки правительства і всяких особистих вигод, а для селян мали вони вигідну моральну тезу, сформовану письменником XVIII в. Клим. Зіновієвим:

„Як ся мѣвѣ такъ мѣвѣ — треба було терпѣти
а за терпѣніе — спасеніе моглѣ бысѣ имѣти“.

Такі засади є мірою пропасти, яка відділювала висші сфери українські від мас простого люду.

Пропасть сею побільшувало ще письменство, виплекане під впливом латинсько-польської схоластики, далеке від сучасного життя; від сучасних потреб української суспільности, приголомшене путами реторичних приписів, повне метафор і аллегорій, бомбастичних фраз і відривків клясичної мітології, — а до того писане по більшій часті мовою далекою від живої мови народної, мовою, що була сумішкою елементів церковно-словянських із польськими та українсько-руськими.

Серед таких умов соціально-політичних та культурних зачинає ся літературна діяльність Котляревського.

Видячи в тодішній українській суспільности два сьвіти, два ворожі табори, з одного боку табір навпів винародовленого, ополяченого або обмоскаленого панства та інтелігенції і московських

чиновників — а з другого боку закріпощених селян, — гнобителів і гноблених, визискувачів і визискуваних, Котляревський рішучо стає по стороні маси українського народу. Такі свої соціальні симпатії й антипатії зазвичай він доволі виразно і не двозначно так у гумористично-сатиричних натяках і цілих навпів поважних картинах Енеїди, як і в Одї до князя Куракіна, і в поважних сценах Наталки Полтавки, і в жартобливо-комічних картинах „Москаля Чарівника“.

І саме, впроваджене до нашої літератури ідеї народолжбства, котре виступало до того часу в нашому письменстві лишень у формі поодиноких несвідомих натяків, — зазначене протесту проти визиску, пониження й закріпощення українських мас народніх, та проти погорди, з якою відносились до них висші верстви — становить одну із найбільших історичних заслуг Котляревського. Обновлене нашого письменства є таким способом рівночасно і обновкою ідейної боротьби за права люду, що тягне ся в нашій літературі до найновіших часів.

З боку літературного зриває Котляревський із дотеперішню літературною традицією — із псевдокласицизмом, звертає проти неї вістре своєї сатири, взорує манеру своєї Енеїди на гумористичних віршах різдвяних та великодних XVIII в., що тішились тоді великою популярністю, націоналізує, і модернізує особи й події клясичної давнини, впроваджує через те величезну масу побутових подробиць і цілих картин із життя українського народу, що було йому добре знале, рідне і дороге; пише свою поему живою народною мовою, підносячи її місцями до висоти артистичних вимогів правдивої поезії. Таким способом становить „Енеїда“ Котляревського, котрої перше видане появилось 1798 р., важний момент у розвою українсько-руської літератури, і від неї може датуватись новий період історії нашого письменства — хоч спорадичні й менше значні прояви того прямованя бачимо в українській літературі ще перед Котляревським.

Не малу заслугу поклав Котляревський для розвою нашої драматичної поезії. Коли європейська драма давно вже, ще в XVI та XVII в. вступила була на нову дорогу, коли в Англії сказали вже своє могутне слово Хріст. Марльо і В. Шекспір — в Німеччині Ганс Сакс, опісля Лессінг і Шіллер, в Іспанії Льопе де Вега, Кальдерон, у Франції Корнель, Расін, Молієр — коли і хорватська література мала вже в XVI—XVII в. Лючіча, Држіча та Паль-

мотіча — у нас все ще панувала середньовічна містерія, котрої головним пристановиском була київська духовна Академія.

Наталка Полтавка Котляревського і Москаль Чарівник — се перші продукти українсько-руської нової драматичної поезії.

Новітна драматична техніка, не вікривлена схолястичним поділом на містерію або головну драму та інтерлюдії, без відокремлення елементу простонародного і комічного від поважного, біблійного або історичного, — одноцільний засновок драматичний, степеноване і розвязка драматичної акції, впроваджене на сцену любови, бідности, та богацтва, яко причини драматичної колізії, акція вільна від довженних епічних монольоїв давних драм, впроваджене селян на сцену не яко предмету карикатурно-комічної паралелі й антитези до поважних сцен біблійних, але в ролі поважній, як головних осіб, коло котрих обертаєсь ціла акція драматична, — свідомо прихильність до простого люду, оживлене драми народними піснями, а наконець доволі чиста, жива українська мова, уживана до тепер лишень у вертепній драмі народній, та в деяких інтерлюдиях, — усі ті елементи, без котрих нині не можна собі й уявити новітної української драми, не знані до того часу у руських драматичних творах, ані в релігійних містериях, ані в історичних та біблійних трагедо-комедиях XVII та XVIII столітя; — впроваджує їх до нашої драми аж Котляревський. Ті характеристичні прикмети, що становлять літературну заслугу Котляревського на поли драматургії, а навіть його манера — полишили нестерті сліди свого впливу на пізніших драматичних творах і Василя Гоголя, і Кирила Тополі, і Писаревського і Якова Кухаренка, і Квітки і інших письменників. І коли багато із творів, взорованих на Наталці Полтавці, не в силі були здобути собі популярности і скоро представляли лишень матеріял для історика літератури — „Наталка Полтавка“ Котляревського 80 літ уже помимо деяких своїх хиб, не сходить із сцени українських і галицьких театрів.

Котляревський витворив цілу школу письменників, що пішли в гумористично-сатиричним напрямі, вказанім його Енеїдою. Богато із них хибно порозуміли провідну думку і характер поеми Котляревського.

Такі письменники як Білецьки й-Носенко, Кореницький, а по части й Александрів, не порозуміли ані літературного ані соціального напрямку сатири Котляревського, а висьмівали пооди-

нокі дрібні людські похибки. Їх безідейна сатира перемінюєсь у глузване над простим побутом і примітивними звичаями та обичаями українського селянина. Вони підхоплюють натомісць поквално усі вульгаризми і грубоваті вислови Енеїди, залюбки впроваджують цілі драстичні епізоди, малюючи їх із справдішним цинізмом. Вульгарність деяких уступів Енеїди породжує у них порнографію, комізм переходить у карикатуру. На основі творів тих недотепних письменників, посипались опісля — особливо зпід пера Куліша — сильні а неоправдані закиди проти Енеїди Котляревського. Але були в школі Котляревського й письменники, що добре порозуміли думки і наміри свого вчителя, підхопили що краще проміне його духа. До таких належав Петро Артемовський Гулак (1790 — 1866).

Твір Артемовського „Пан та собака“ — се черлина в нашій літературі. „То стоїть перед читачами не Рябко-собака“ — пише Ол. Ковиський — „а увесь обернений у кріпацтво український народ; то не Рябко піклує ся всю ніч, не знаючи спочинку, то безталанні кріпаки; то не Рябко кричить під батогам наймитів панських, то крик, стогін і сльози кріпаків, видавлені панами та нелюдськими урядниками і старшиною“. Артемовський дав нам отже соціальну сатиру, що вражує гострійшим вістрем сарказму, як Енеїда Котляревського.

При тім не переступив Артемовський тої границі, що відділює комізм від карикатури, а простоту й наївність вислову від грубої вульгарности. Сесю артистичну міру вмів Артемовський зберегти далеко ще краще як Котляревський.

Так само вільною від тривіалізмів є поема „Жабомишодраківка“, твір послідного із письменників школи Котляревського — Костант. Думитрашка (1814 — 1886). В творі тім націоналізує і модернізує Думитрашко поему грецьку „Батрахомиахія“, переносить подію на Україну, даючи при тім політичну аллегорію, де змальована боротьба України з Поляками і покорене України Москвою.

Гумористично сатиричне зображуване побуту укр. люду, що веде свій рід від Котляревського, сягає аж до другої половини ХІХ в., але напрям сей характеризує лишень три перші десятки літ нашої літератури; в них стоїть Котляревський і його школа на першому пляні, пізнійше блідне Котляревщина і никне серед інших основних напрямів українського письменства.

30-ті роки нашого столітя, з котрими розпочинаєсь друга фаза розвою української літератури, представляє час живого лі-

тературного ферменту, з котрого під кінець виринає напрям романтичний.

В 30-тих роках доходить до найбільшого розгару одушене народними піснями, переказами і вірованнями; 30-ті роки вносять фантастично-легендові елементи народні до поетичних казок Бодянського, Корсуна, і до інших белетристичних творів; 30-ті роки відсвіжують історичну, козацьку традицію, даючи початок поезії історично-патріотичній; в 30-тих роках розвиває ся на більші як до тепер розміри сатирична байка, котрої знаменитим репрезентантом стає Євген Гребінка, (1812—1848). В тому часі зароджуєсь у нашому письменстві лірична поезія і виринає нова літературна форма, побутова повість. Уся сея свіжа літературна робота 30-их років користно відріжнює наше письменство того часу від попередної, доволі односторонньої фази Котляревщини.

Найвизначнішим письменником, що виступає в 30-их роках, є Григ. Квітка Основ'яненко (1778—1843). Квітку характеризує се, що в його душі борються ся із собою многи суперечні елементи і результати сеї боротьби кидають на него користне світло.

В його життю і творах іде вічна боротьба між теоретичними поглядами, виплеканими в панській атмосфері, а почутем справедливости і християнської любови ближнього; між привичками свого стану, а горячими поривами серця; між засадами аскетичної етики, а потребами живої людини та обовязками доброго громадянина — між ідеальним світоглядом, вилеліяним в його чоловіколюбнім серці, а вражіннями реального життя.

Теоретично, згідно з поглядами панської сфери, з якої вийшов, боронить він кріпацтва, а в практиці незвичайно людяно і по вітцівськи обходить ся із своїми підданими кріпаками. Глибока побожність жене його до монастиря, а живе серце тягне його назад до родинного і світського життя; аскетична мораль каже йому позбутись всяких клопотів сего світа і затопитись у побожній задумі над вічністю, а горяча любов ближнього нагадує йому громадянські обовязки і каже служити землякам по своїй совісти, по своїм силам, дбати про просвіту народу і писати для селян популярну біблійну історію й історію рідного краю. В драмі п. з. „Шельменко-писар“ висказує Квітка теоретичний майже згірдливиий погляд на селян та їх здібности, а в цілому ряді повістей відкриває у селян

українських високі альтруїстичні пориви, глибоке почуте справедливості, здатність до найвисшої саможертви, релігійну резигнацію і таку ніжність почувань у всяких ситуаціях життя, яка була і є найчистішим вицвітом людської душі.

В своєму чоловіколюбному серці вилелівав він собі суспільну іділлю і показує в деяких повістях як „Добре роби, добре буде“, „Божі діти“, „Щира любов“ і в нь., як пани поводять ся із селянами немов рідні брати, як люде людам добра лишень бажать, і живуть немов ангели Божі, а великий талант обсерватора показував йому з другого боку фактичні яркі приклади людської недолі і подиктував йому такі чудові Рембрандтівські картини, як повісти „Сердешна Оксана“, „Козир-дівка“, „Конотопська відьма“ „Перекотиполе“.

Теорія аскета мораліста і лояльного горожанина казала йому малювати порядки і людей такими, якими вони повинні бути, а талант обсерватора і жителєсця показував людей такими, якими вони були в дійсности. З тої причини ті повісти Квітки, в котрих взяли верх теоретичні наперед поставлені тези моралізаторські, мають характер сентиментальної іділлі, а в других категоріях повістей, у котрих переможцем виїшла обсервация життя — підняв ся Квітка на висоту першого що до часу народного повістяра-реаліста і блиснув таким талантом, що заповнив би йому визначне місце у всякій, хоч би й найбагатшій літературі.

Уже твори Котляревського і його наслідників були впливом реакції супроти псевдокласицизму. Але сильніший удар завдав сьому здегенерованому прямованю романтизм, що проявив ся в нашому письменстві у другій половині 30-их років.

Навкучило і поетам і публіці сягати уявою до часів грецької та римської старовини, кормити ся продуктами грецької мітольоїї, втискати свої твори, свої думки і чутя силоміць у хінські черевки середновічних схолястичних приписів, коли під боком шуміла бурлива філя сучасного життя соціального й політичного і подавала невичерпане жерело сьвіжого вітхненя.

Як землетрясенє загуділа під кінець XVIII в. в західній Европі велика революція французька і потрясла основами дотеперішного соціального ладу, захитала засаду авторітету, що накладала пута людській одиниці, видвигнула права, потреби і чутя мас народних. Як буря пронеслись над Европою Наполеонські війни роз-

буджуючи національну гордість поодиноких народів, їх самосвідомість національну і почуте окремішности.

Із тих потрясень соціальних і політичних, із руїн, розвалин і пожару, як фенікс із огню, вилетіла нова форма поезії: поезія романтична.

Супроти засади авторитету видвигнула вона непогамованій розвій так фізичної як і духової людської індивідуальности, та індивідуальностей національних. Супроти псевдокласичних формул і холодного раціоналізму французьких енциклопедистів, ставила вона чуте і фантазію, супроти тем класичних — теми національні.

Найбогатший корм для романтичної поезії давала історична бувальщина даного народу і його поезія народна; томуж розбуджуєсь рівнобіжно з романтичною поезією і запал до етнографічних та історичних студій.

На Україну доходив романтизм безпосередно із західної Європи, або через посередництво літератури польської та великоруської — тим більше, що в обох сих літературах появляють ся твори, котрих тему становить Україна, її жите сучасне та історичне. Українська бувальщина породила з одного боку деякі визначні твори писані мовою великоруською н. пр. Гоголя, Гребінки, Маркевича, Рилєєва, Пушкіна — а з другого писаня Гошинського, Залєського, Чайковського і ниньших письменників польських.

„Прегарна земля українська“ — (пише В. Гроховський) — „оставлена могилами, зрита кінськими копитами, засіяна білими кістьми, виплекала буйні плоди: непроглядне море зелені, а над ним пустку, смуток і тугу. Стільки тут відограло ся кровавих боїв, стільки лицарських сердець застигло, стільки слави перегомніло, що відголос єї повторювали опісля довгі столітя, сьпівали про ню бояни, рокотали гусярі, вигривали теорбаністи, а коли й вони замовкли, мусіли виступити иньші спадкоємці їх ліри“. До спадкоємства сего признавались — як було сказано — і поети польські і великоруські; але українська ліра відзивалась у їх руках часто фальшивими звуками. Правними спадкоємцями тої ліри, української історичної традиції та народної поезії, спадкоємцями, що вміли з неї видобути нову, звучну голосну пісню, були поети українсько-руські.

Одним із таких поетів був Амврозій Метлинський (1814—1870), типовий романтик, сьпівак могил, руїн та козацької слави, що сьпівав у душі історичних народних дум. Поруч

творів Метлинського належать до найперших прояв поезії романтичної — „Рибалка“ і „Твардовський“ Артемовського-Гулака і балади Боровиковського, пізнішого байкописця.

Метлинський був безпосереднім предтечею Шевченка, що в першій фазі розвою своєї поетичної творчости прилягає душею до руїн і могил, окружує козацтво авреолею слави, бачить у козаках уособлене всіх найкращих змагань рідного народу і борців за релігійну, політичну і соціальну волю України.

Заслуги Тараса Шевченка (1814—1861) для нашого письменства і нашого народу взагалі добре знані. Згадаю про них розмірно коротко.

У попередників Шевченка, попри всі їх добрі прикмети — видно якусь непевність, несмисливість, тривожливе шуканє доріг та ідеалів. Коли і прориває ся у творах тих яка смисливіша думка — напр. ідея демократична — то не виступає вона явно і просто, а ховає ся під усякі покривала. У Котляревського вбирає ся ідея демократична в арлекінову одіжку сміхотворної трагестії; у Артемовського-Гулака і Гребінки ховає ся вона за алегоричну маску байки; в творах Квітки обвішана вона тяжкими драперіями сервілістичного льялізму. Огнік національного почутя горить у сих творах ще слабше, ледви блимає непевним світлом каганця. Слабо пробиває ся національна свідомість і у Котляревського, і у Гулака-Артемовського, і у Квітки; у Метлинського виступає національне почутє лишень у формі елегійної думки над руїнами та могилами, свідками козацької слави; політичні ідеали Метлинського або і Квітки стелять ся під стопи білого царя.

Шевченко перший промовив у нашому письменстві слово виразне, просте і голосне, перший перелив свої смисливі думи у такі чисті кристалі поетичної форми, що заясніли незнаним до тепер блеском. Тарас обіймає душею і бувальщину і сучасність рідного народу, його внутрішній побут соціальний, і його відносини до московських та польських сусідів. Його дума сягає і в будучину України. В поезіях Шевченка переливає ся ціла скаля почувань — від особистого горя, до народної недолі і всесвітної туги. То добуває він чисті звуки із свого болем накіплого серця, то вслухує ся у говір могил та шум степу, що шепче йому про козацьку славу; то зілє свої думи із народною піснею про сучасне жите рідного народу, то защебече ураз з українською дівчиною про палке кохання та болючу зраду, то розкаже ураз із бідним чумаком

про незавидну долю найміта, то вслухує ся у тихий плач бідної покритки, жертви безсовісного обманьства, то в ридання матерій над тисячами трупів, пошматованих у війні за самолюбні цілі самодержця; — чує поет і навісну наругу тираньства над приборканими народами, підіймає свій голос у гору і з громовою силою вдаряє на тодішній режім, головне жерело й забороло соціальної, політичної і духової неволі України, причинюючи ся своєю піснею до звалення найпоганійшої, найбільше для народу болючої інституції, кріпацької неволі.

Серед теперішних злиднів українського народу, серед зневіри й апатії, знаходять нинішні покоління в Шевченковій поезії сьвіжий подув енергії й сили, бажане життя, волі, і живої діяльності.

Шевченко запалив у своїх творах таку ясну лучницю основних ідеалів свободи, братолюбства, демократизму, спочування всім пониженим і покривдженим, що за сим сьвітлом піде ще багато, багато генерацій.

Шевченко як Прометей здобув для нашого народу огонь почуття національно-патріотичного, що сильним блеском горить нині в серцях поклонників його генія на цілому просторі нашої, не своєї землі. Той жар додає цілющої сили Україні, котрій орел тираньства „довбе ребра, серце розбиває“. Шевченкова поезія піддержує в сучасних поколіннях віру, що „не вмирає душа народна, не вмирає воля“, що гнет і насильство роздуває у гнобленого народу приспану силу, що тліє як іскра під попелом і може запалати грізним пожаром.

Шевченко впоює в нас віру, що

Встане Україна
І розвіє тьму неволі,
Сьвіт правди засьвітить. (II. 241).

Нашому народови, розділеному кордонами, присьвічує Шевченків геній як досьвітня зірниця: дивлячись на ту зорю, Русини-Українці по сім і по тім боці кордону злітають думками в країну його ідеалів, почувають себе ближшими, ріднішими, чують ту саму кров у жилах, почувають приплив національної енергії й сили і вірять твердо, що прийдуть щасливіші покоління і зможуть спом'янути Шевченка в обновленій вольній Україні.

Розцьвіт поетичного таланту Шевченка, як і розгар літературної праці на Україні взагалі припадає на 40-ві роки нашого

століття; на той час припадає також літературна діяльність Михайла Макаровського (1783—1846). Його об'ємні поеми „Наталя“ і „Гарасько“ хоч разять декуда монотонністю, належать до замітніших творів української епіки. Найвизначнішими сучасниками, приятелями Шевченка були: Костомарів і Куліш. Ураз із Тарасом працюють вони не лиш на поли письменства, але дбають про народну просвіту, та засновують тайне політичне товариство, Кирило-Методіївське Братство. „Братчики“ снують буйні політичні мрії, в котрих бачуть усіх Слов'ян з'єдинених в одну сімю, в одну велику, вольну федерацію основану на правах науки Христової, про державу, в котрій поодинокі народи зберігали-б повну автономію. У тій державі визначають вони важне місце вольній Україні, бажаючи при тім,

Щоб усі Слов'яне стали
Добрими братами
І синами сонця-правди. (І. 243).

М. Костомарів (1817—1885) пише поезії, історичні драми, прояснюючи при тім своїми знаменитими працями історичними бувальщину рідного краю, і причиняючись до прояснення національної самосвідомости.

В сорокових роках коренить ся літературна діяльність П. Куліша (1819—1897), що тягне ся аж до найновіших часів. Мало котрий письменник розвинув таку всесторонню діяльність, як Куліш. Пише він поезії ліричні й епічні, драми, повісти, розправи літературні, етнографічні, історичні і т. д., а на кождім полі покладає чи-малі заслуги. Його більшим, епічним поемам, як „Настуся“, „Великі проводи“ і и., педостає сили поетичного вітхення; за те в деяких поезиях ліричних вкував він глибоке чуте в мистецьку, взірцеву поетичну форму. Небуденний його таланти повістярський проблискує і в дрібніших побутових оповіданях (н. пр. „Орися“, „Гордовита пара“) і в історичних повістях як „Чорна Рада“, „Потомки гайдамацтва“ і и. Переконаня свої змінює Куліш не менче часто, як і напроти й теми літературні. Любує ся козацькою бувальщиною України, а пізнійше її висьміває; бе поклони перед Шевченком за життя, а поневіряє його пам'ять по смерті; пробує згоди з Поляками в Галичині, а пізнійше палить кадिला перед видуманими культурними заслугами московських деспотів. Помимо хитливости переконань, заслуги його для України далеко більші, як заподіяні ним шкоди.

На горячу літературну роботу 40-вих років спадає несподіваний удар. Московські влади розбивають Кпр. Мет. Братство 1847 р., запроторюють „братчиків“ по тюрмах, кидають пострах між українських письменників. Майже десять літ треває упадок українського письменства: воно оживилось аж під кінець 50-их років. Шевченко повертає з неволі, оголошує свої невольницькі твори, замешкує в Петербурзі. Тут пораясь запопадливо Куліш і Костомарів. Головні члени Кирило-Методіївського Братства знов разом. Робота їх знаходить живий відгомін на Україні. З усіх сторін відзивають ся нові письменники. Відживають ідеї Кирило-Методіївського Братства. Одна із цих ідей, знесене кріпацтва, стає пекучим питанням дня в цілій Росії. Інтелігенція українська займає ся справою народної просвіти, видає ряд книжок для народу. Повстають українські недільні школи. В літературі йде боротьба проти кріпацтва. До найвизначніших літературних творів, в котрих сеся ідея виступає на першому плані, належать народні оповідання Марка Вовчка (вид. р. 1858, 1862, 1865 і т. д.). Вони є спільною власністю Марії Велинської-Марковички й Опанаса Марковича. Літературна вартість цих оповідань не менча, як їх соціальне значінє.

Лиш деякі із цих оповідань, („Три долі“, „Деять братів і десята сестричка Галя“) впадають у тон не в міру солодко-ватого-плаксивий, та грішать млявостію й розволікlostію. Велика їх більшість свобідна від цих хиб. Їх ревний тон згідний з манерою народних оповідачів. Етнографічна закраска і зразки народної фантастики не псують реальної їх основи. Соціальний підклад всюди вірний і виступає виразно. Композиція ясна, прозориста, мистецька. Оповіданє йде жваво. Воно тим вірнійше, що вложено в уста селян, осьвічує події з їх становиска, пливе немов безпосередно з серця мас народних. Глибока прихильність автора до закріпощеного люду додає оповіданням Марка Вовчка чарівної сили, що підбиває серце читача. Мірою вартости вражіння, яке викликали оповідання Марка Вовчка, є вітхнений, ентузіастичний привіт з боку Шевченка, і факт, що знаменитий Турґенєв переклав їх на літературну мову великоруську. Школу Вовчкову видно опісля в оповіданнях П. Кузьменка, і талановитого Митр. Александровича Олельковича. („Три пани“, „Пяниця“) і н.

З початком 60-их років доходить українська література до ще більшого розцвіту. Куліш громадить поважний гурт белетристів і кількох учених коло „Основн“ (1861—1863). Вона стає головним органом українсько-руського письменства, порушує много важних проблемів історичних, національно-політичних і соціальних, дає товчок до живішої літературної продукції.

Під той час здобуває собі розголос цілий ряд письменників.

На 60-ті роки припадає осередок першої фази літературної діяльності байкописця Л. Глібова (1827—1896), що другим наворотом виступає на арену літературну під кінець 80-их років. Теплом весняним обвіяні його поезії ліричні. В його байках більше любови й щирого запалу, як іронії й сатири.

Тепер друкує С. Руданський (ум. 1873 р.) свої (в 50-их роках написані) твори, поблискуючи у співомовках живим народним гумором, кидаючи нам у піснях кілька перлин лірики. Під той час з'являє ся поважний гурт повістарів.

Данило Мордовець (род. 1830 р.) пише свої народні оповідання („Салдатка“, „Дзвонар“, „Старці“), ближші до народного життя як ті, що появились у 80-их роках, а в котрих більше мрій про бувальщину як реальної дійсности. В оповіданнях Мордовця дзвенить сердечність, подібна до лірики Глібова. Зміст їх недосяжний, переліваєсь в елегійних тонах як музична мелодія. В тій оригінальній повістарській ліриці та в дрібних оповіданнях лежить літературне значінє Мордовця, а не в історичних повістях.

Ганна Барвінок — Кулішева (род. 1828 р.) подає нам ряд доволі цінних нарисів, що нагадують манеру Марка Вовчка („В осени літо“, „Домонтар“, „Вірна пара“) з більшою перевагою елементу етнографічного. Копіюваня в них більше, як артистичної композиції.

Ол. Стороженко (1805—1874) оголошує свої оповідання, що силкують іскрами народного гумору, дотепу й міткої обсервації. Манера його оповідань фантастично-гумористичних (н. пр. „Закоханий чорт“) нагадує Квітку, декуди Гоголя. Стороженків роман „Марко проклятий“ — поема в прозі (оголошена в 70-их роках), розкриває нам пишні картини української природи і народної фантастики, впроваджує ряд ефектних сцен житєвих і колізій психологічних. Поемі недостає артистичної одноцілности. Підклад історичний обдуманій слабо.

У письменників 60-их років багато ще материялу етнографічного, що розростаєсь часто на шкоду артистичної композиції.

І в поезії, і в прозі чимало ще зразків народної романтичної фантастики; у віршах повно історичного козаколюбства. Але поруч сих елементів, що характеризують попередню фазу українського письменства, видно нову течію, внесену новими умовами народного життя.

Після знесення кріпацтва показалися нові хвиби ладу суспільного, нові рани на народному організмі, нові жерела народніх злиднів. Житє вносить отже й до письменства нові проблеми соціальні; белетристи 60-их років малюють переважно добу перехідну між кріпацтвом а волею. і перші фази нового ладу. Знаменита хроніка Анатолія Свидницького (1834—1871) „Люборадські“ написана з початку 60-их років, впроваджуючи до белетристики житє української інтелігенції, вибігає вже поруч перших оповідань Нечуя Левицького й Кониського у дальшу фазу української літератури в 70-ті роки.

Запопадливу літературну роботу 60-их років переривають нові переслідування з боку московських властей. Вони руйнують і почини організації народної просвіти на Україні як раз тоді, коли після знесення кріпацтва всі заговорили голосно про єї некучу потребу. Року 1863 скасовано недільні школи, вигнано раз на все українську мову з народної школи. Настає застій в українськїм письменстві. Глухий час перериває з початком 70-их років заснованє південно-західного відділу геогр. етнографічного товариства, що впливає животворно й на белетристику — але не надовго. Року 1876 спадає найтяжшій удар на українську літературу, появляєсь безпримірний, одинокий в історії людської цивілізації указ, котрим заборонено друкувати в Росії літературні твори українською мовою. Указ сей наложив найтяжші пута на українську думку й українське слово. Визначні письменники, як Нечуй, Кониський, Куліш, Мирний і ціла громада молодших письменників, приневолені друкувати свої твори в виданях галицьких або пньших заграничних. Деякі з українських письменників, не можучи перенести нечуваного гнету, раз на завсіди покидають Україну. До таких належав М. Драгоманів (1841—1895). Драгоманів — се оден із найвизначнійших умів України. Своїми працями історичними, фольклорними і публіцистично-політичними, писаними майже на всіх мовах європейських, познакомлює він Європу з Україною, й Україну з Європою, впливаючи в високім степені на літературне житє цілої Русн-України. Нечуваний гнет

що як кара наляг на українське письменство, не вбив його, не вбив народної душі. Як протест живого організму проти присуду смерті, піднялись нові таланти, що в 70-их та 80-их роках розширюють значно обсяг української белетристики, збагачують її новими типами, поглиблюють погляди на народне життя. Сюди належить передовсім літературна діяльність Ів. Нечуя Левицького, П. Мирного, а в значній мірі Ол. Кониського і Як. Щоголева.

І в. Левицький - Нечуй (род. 1838 р.) розсновує перед нами всесторонній образ народного життя. Від блискучих елегійних споминів історичних („Запорожці“) переходить він до сучасної неволі рідного краю, політичного й економічного гнету з боку чужинців. Думка й уява Нечуя не спливає на одній верстві народу, на одній категорії типів. Він веде нас і до хліборобської хати („Кайдашева сім'я“ і ин.), і на буйні степи між бурлак-наймитів („Микола Джеря“), і в затроєну атмосферу фабрики („Бурлачка“), і в сумерки бурсацького життя („Хмари“) і в довівку „старосвітського батюшки“, і в кабінет ученого професора („Хмари“).

Сімю українського мужика малює він реально з її характеристичним індивідуалізмом, з її невзгодинами, сварнями, злиднями, та рідкими хвилями радощів, з її дрібними турботами і пекучими потребами, з нестачею просвіти і хліба.

Відносини середніх і висших верств українських до народу, конфлікти української сім'ї з елементами посторонніми — московським і польським („Причепя“), відголоски „народництва“ й народолобства із тенденційно підмальованими речниками ідей національних (Радюк, Комашко) і космополітичних (Саня Навроцька), із типами ентузіястів фразерів (Радюк) і заскоружлих теоретиків (Дашкевич), усе те підносить сучасне значіння повістей Нечуя тим більше, що з усіх його творів прозирає богата душа поета-артиста. На палеті має Нечуй багату скалю барв ясних і темних. Його душа вразлива і на пишну красу української природи, і на хмарні почування нещасливої, горем прибитої людини; з рівним талантом малює він і трагічну долю Марини („Дві Московки“) або Василя („Бурлачка“) і гумористичні нарікання баби Палажки та лайку Кайдашихи. Гумор Нечуя місцями незрівняний, може йти навзаводи з гумором Квітки, Стороженка або й Гоголя.

Обнявши українське житє в незнаній до тепер ширині, ору-
дючи великим талантом белетриста живописця, став Нечуй-Ле-
вицький батьком соціально-побутового роману в українському
письменстві.

На тому ж полі, що Нечуй-Левицький — чи-мало потрудив ся
також Олександр Кониський (ур. 1836 р.). Його повісті
з життя люду (Іван Бродяга, брата Чепіги, В день сьвятої волі) вносять
дещо нового в нашу белетристику, і мають чималу вартість лі-
тературну. За те в повістях його з життя інтелігенції більше пу-
бліцистики як белетристики. Особи виведені Кониським у сих по-
вістях, се живі уособленя думок для автора симпатичних або не-
симпатичних, всі вони промовляють довго а тенденційно. Тенден-
ція автора лежить більше в якомусь консервативному остраху пе-
ред відголосками європейської мисли й соціального руху, як у
ясно означених ідеалах. Через ту неясність сьвітогляду автора,
його любі націонали [Семен Жук, — Артем Пригара, Тося Пашен-
ківна („Гршники“)] виходять проти його волі такими самими ка-
риатурами, як і їх антиподи „космополіти“ (Бодько, Сила Федо-
рович Гарбуз, Джур, Гайченко і ин.). Взагалі в сих повістях Ко-
ниського публіцист путає крила белетристови-артистови.

Тенденційну закраску, хоч у протилежному напрямі, мають
і деякі оповіданя Ол. Пчілки. Знайшли в них відгомін нові
стремління українського жіноцтва, бажанє ширшої громадської ді-
яльності й ширшої просьвіти.

В 70-их та 80-их роках з'являють ся повісті П. Мирного,
і здобувають собі яко твори літературно-артистичні відразу за-
гальне признанє.

Зміст їх бунтарський, революційний. Бунт здорової людської
душі проти заповітеної атмосфери темного царства, в якій підро-
стає молоде покоління, вносячи окалічені етичні понятя з нахи-
лом до сервілізму й еґотизму; бунт в імя молодецких сьвіжих пори-
вів братолюбства („Лихі люде“) — бунт проти погоні за нажи-
вою, окупленою людськими сльозами, проти торгівлі людськими ду-
шами, проти глуму, наруги і знущаня дуків і здеморалізованого
чиновництва над беззахистними злидарями — („Повія“), бунт го-
рчачого, поривистого селянського серця, вразливого на людську
і свою кривду, проти попутаної сіти поганого соціального
ладу, що в'їдаєсь у тіло народної маси — („Хіба ревуть волі“),
такий бунт, що допроваджує до невздержного вибуху, і кінчить

ся катастрофою для бунтаря, знайшов знаменитого живописця в особі П. Мирного. Супроти повістей Нечуя-Левицького бачимо у Мирного більше з'осереджене уваги автора на життю селян-хліборобів, розширене соціального підкладу з виключенням питань національно-політичних, та поглиблене психологічної аналізи. Гумористична струнка в них незнана. Кольорит повістей Мирного ясній у декораціях, хмарний в малюнках появ життя. У автора сего бачимо свідому ціль чи тенденцію у виборі фактів і типів; але самі факти й появи живі, реальні до найменшої подробиці. Оповідане полискує в кожній стрічці незрівняним чаром чистої як кришталь поетичної мови й белетристичної плястики. Мирний до сего часу перший український повістяр.

Таку саму різнородність у виборі тем з усіх областей з українського життя, яку бачимо в українській белетристикі почавши від 70-их років, подибуємо також у повістях молодшого покоління письменників, між иньшими у В. Чайченка (ур. 1863 р.), М. Коцюбинського, В. Левенка і М. Школиченка. Менчі оповідання з життя люду у Чайченка, і Левенка, і Коцюбинського оперті на реальній дійсности, показують нові відтінки сучасної психології й сучасного соціального побуту українського люду: живе серце авторів вразливе на людську недолю, прихильне до народу, відбиває ся у сих малих оповіданнях, як сонце в каплинах роси.

Але більші повісти Чайченка, Левенка і Школиченка взяті з життя української інтелігенції, сходять так само як повісти Коцюбинського — на поле публіцистичної пропаганди. Такі Кравченки („Соняшний промінь“), Раденки, Гайденки („На розпуті“), Судиненки („Пани й люди“) і иньші типи, виведені в повістях Чайченка і Левенка, се ходячі автомати, набиті всякими політичними й соціальними, максимальними й мінімальними програмами: вони замість ворухитись, боротись, жити всіми людськими нервами, засідають у кабінетах і мучать взаємно себе, і мучать читача до загибуні всякими важнішими й менше важними питаннями та моральними проблемами.

Влідість, анемічність, незвичайна балакучість Чайченкових та Левенкових типів, часто й таких, яких автори оточують очевидною симпатнею (Гриць Судиненко в повісти „Пани й люди“), має в великій мірі своє жерело в політичному устрою російської держави, що накладає пута на всяку свобідну думку і відтинає живій людині спроможність громадянської діяльности. Таким способом енергія, що мала-б іти на діло, йде на теоретичну балачку.

Таким балакунам підсуває Чайченко і Левенко силоміць програмову діяльність, про яку мріють хіба самі автори: *es lebt im Gesang, was im Leben untergeht...* Пропагаторська тенденційність і перевага балачки над самим життям знижує літературну вартість цих повістей. Талант такої діяльної й енергічної людини, як Чайченко-Грінченко може легко увільнитись від згаданої манери.

Одну із сьвітліїших картин літературно-національного життя на Україні, представляє театр. Є він одиноким пристановищем українського слова і причинює ся до збогачення й оживлення драматичної літератури. Драма українська послідних часів розширюєсь так само як і белетристика також на життя інтелігенції, осьвічуючи при тім відносини інтелігенції взагалі до народу. Такі твори як „Не судилось“ Старицького, і „Нахмарило“ Чайченка, се паралелі до аналогічних повістей Левицького-Нечуя і Чайченка. Серед великої многи драматичних творів більше або менше оригінальних, визначають ся замітним талантом твори М. Кропивницького (род. 1841 р.), одиничні проби Мирного і Люд. Старицької (Сафо), особливож писаня Карпенка-Карого Тобилевича (род. 1845 р.). Вибір інтересних прояв із сучасного родинного й соціального життя українського люду, правда й реалізм, що йде рука в руку з глибшою думкою і прихильністю до народу, вироблена драматична техніка й гарна мова наіскрена народним гумором, надає творам Карпенка першорядне значінє в нашій драматичній літературі.

Ліпші витвори драматичної поезії 80-их та 90-их років, становлять значний поступ у порівнянню із попередними творами драматичними, що не далеко відбігли від свого прототипу Наталки Полтавки. Тепер сходить етнографічна та мельодраматична манера на другий плян, а на першій виступають людські стремління, пристрасти й житеві колізії. Реалізм і простота здобуває собі перевагу над сентиментальним декламаторством або котурноватістю героїв давніїших драм. У творах Тобилевича, а подекуди й Кропивницького та Мирного („Лимерівна“), бачимо вже гарні почини драми народної в кращому значіню того слова, почини, яких ще не має більшість словянських літератур.

Послідні два-три десятки літ в історії українського письменства, се час буйного розвитку повісти і драми; поезія лірична й епічна не була в силі наблизитись до тої висоти, на якій поставив поезию Шевченко. Але й те поле не стоїть за той час

облогах. Старі співачки: Глібів, Куліш, Кониський, досьпівують свою пісню. Досьпіває її й Яків Щоголів (1824—1898). В його „Ворсклі“ (1883), збірці поезій писаних найбільше в 70-их роках, відживають пориви давного поверховного козаколюбства, і помисли баядово-романтичні, і образки етнографічні, але поруч них дзвенить і нова пісня з підкладом соціальним, пронизана сучасним горем і тугою рідного люду.

Дрожащою рукою ще раз вдаряє Щоголів по струнах у своїй „Слобожанщині“ (1898), бажаючи засьпівати на давні голоси, але пісня вийшла сумна, повна старечої задуми й передсмертної меланхолії.

Ураз із послідними позвуками мелодії старих співачок чим раз сміліїше і голоснійше дзвенить пісня молодого гурту, перенимаючи провідну мелодію. Вістрем сатири і блискавкою западу мигнув і замовк В. Самійленко. Полили ся довгою, багатою струєю поважні, холодні пісні В. Чайченка, але вони плывуть без тої сили, що проломлює шлях до людських сердець.

Знайшлась та сила, бадьорість і енергія в кількох ліричних звуках, що добулись із дівочих грудий Лесі Українки: знайшлась та сила чуття і в деяких жалібних, скорбних піснях П. Граба, що із студених сумерків далекої півночі промовляє немов живцем закований у домовину, нагадуючи нам, що не перевелись ще на Україні страдальці за сміливу громадянську думку, що Україна в неволі, що міцні й тяжкі єї кайдани.

Але киньмо ще оком по сей бік кордону, та уявім собі хоч найвизначнійші моменти в розвою літератури галицько-руської. Русь Галицька, відірвана ще в XIV століттю від федерації руських князівств, переходить при кінці XVIII ст. зпід панованя польського під Австрію, в стані крайного занедбаня так соціального як і духового.

Перший яснійший проблиск на єї хмарному небі становить діяльність кружка молодих ентузіястів, котрих душею був Маркіян Шапкевич (1811—1843). Під впливом літературно-народного відродження иньших народів словянських, під безпосередними імпульсами звістних йому творів літератури української, ставить він за ціль свого житя: розбудити народного духа галицької Руси, відродити й оживити галицько-руське письменство, оперти його на народних основах, і підняти маси сільського люду із материяльного та духового занепаду.

Серед загального розбудження політичного життя 1848 р. відновлюють товариші і прихильники М. Пашкевича його ідеали, підіймають стяг національної окремішності малоруського народу, але не всім довелось довго працювати під ним стягом, а що гірше, не всі остались йому вірними. Ів. Вагилевич (1811—1866) стає на службу у Поляків, і вмирає в крайній нужді. А. Могильницький (1811—1873) не докінчує своєї поеми Скит Манявський, що заповідала чималий талант поетичний. М. Устиянович (1811—1885) покидає народний тон і народну мову своїх перших творів, що з'єднали йому широку популярність і подавали немалі надії; а Я. Головацький (1814—1888) просто спроневірюєсь ідеалам своєї молодости, покидає університетську катедру, з котрої з початку голосив ідеї Маркіянові, і стає пропагатором „обрусія“.

Головацький мав цілий гурт одномисленників між галицько-руськими письменниками. Письменники ті зневірились що до життєвості і будучини українсько-руського народу і його письменства, покинули працю над його розвитком, приймаючи за свою — готову літературу великоруського народу. Вони виреклись живої народної мови, чужої, великоруської мови літературної не навчилися, і пишуть макаронічною мертвечиною. Але сеся парість галицько-руського письменства, видимо, з кожним днем нищє і висихає, як галуза відтята від живого рідного пня. По перших пробах запопадливої праці товаришів Маркіянових, по пробі літературно-народної організації в 1848 р., розвельможились знов на довгі літа в галицько-руській белетристиці панегіричні привіти з нагоди всяких „тезоіменій“, а навіть довголітні спори за обрядовщину, азбуку і правопис, ті чисті продукти правдивого рутєства, знайшли доступ до поезії. В літературі галицько-руській настає фаза здегенерования і безплідности.

Новим, ширшим руслом поплило літературне життя галицької Руси в 60-их роках, коли дійшла сюди бистра філя письменської продукції української, особливож коли стали у нас звітні і популярні твори Шевченка. Вони викликали серед молодшої громади галицьких Русинів нечуваний ентузіязм, даючи почин цілому рядови журналів і творів українофільських. Українолюбство було з початку у письменників, що гуртували ся у „Вечерницях“, „Меті“, „Ниві“, „Русалці“ і ин. поверховне. Поети ті мріяли про козацькі жупани та гетманські булави, гуляли ураз із козаками „на кониках

вороненьких по степу широкім“, і не лишень не дали нічого нового поезії, але скарікатурували мимохіть слабші боки Шевченкових творів.

Сеся примітивна з початку українофільська література стала небавом поважнійша, причинилась у значній мірі до поглиблення національної самосвідомости, станула відразу на демократичному ґрунті і пропагувала ідею практичної діяльности для добра мас народних. В тім і лежить її історична заслуга. З того гурту вишло таке поважне нині товариство, як „Просвіта“, з його керманичем, заслуженим на многих полях, професором О м е л я н о м О г о н о в с ь к и м (1833—1894).

В стремліннях та ідеалах перших українофілів, коренить ся літературна діяльність пізнійших їх епігонів 70-их та 80-их років. В. Б а р в і н с ь к и й (1850—1883) талановитий публіцист, дає нам ідучи слідом Ф. Заревича, поважнійші проби повісти з життя галицько-руської інтелігенції; в енергічну патріотичну струну вдарає К. У с т я н о в и ч (род. 1839 р.), звертаючись і в поезії епічній і драматичній також до споминів історичних, до княжого періоду; багату низку еkleктичних віршів продукує В. М а с л я к (род. 1858 р.). Гарні почини комедії з життя інтелігенції дає Гр. Ц е г л и н с ь к и й (род. 1853 р.).

Найвизначнійший талант, що виступає в українських публікаціях 60-их та 70-их років, Ю р и й К о с с о в а н - Ф е д ь к о в и ч (1834—1888), не був галицьким Русиним. З походження він буковинський селянин, носить імя шляхоцьке, розвиває свій талант поетичний під впливом літератури української, а його літературна діяльність стає передовсім популярна в Галичині. Поезії Федьковича мають характер ліричний. В них як і в своїх повістях не обіймає поет широких овидів суспільних і політично-національних як Шевченко, не обіймає цілого народу. Він вибирає тіснійший сьвіт вражінь особистих і життя, терпінь, радощів та ідеалів люду, з котрого вишов, своєї рідної Гуцульщини, але в тому тіснійшому сьвіті є він повним паном, мистецьким орудником змісту і форми. Особливо його оповідання з життя Гуцулів відзначають ся такою плястичною характеристикою введених типів, таким сьмілим і ярким з'ображенєм їх горячого темпераменту, їх почувань і пристрастей, що треба їм визначити одно із перших місць серед словянських повістей із народного життя.

Широку літературну діяльність розвивав майже рівночасно другий буковинський Русин Сидір Воробкевич Млака (род. 1836 р.).

Але ані в поезіях ані повістях Федьковича, а тим менше його слабших сучасників белетристів, не могла Галицька Русь знайти ясних провідних думок, ширших соціальних та політично-національних ідеалів. Банальні оклики українофільські дрібніших поетів надокучили публіці. Народолюбство потребувало глибшої основи. Нові умови життя і нові питання соціально політичні і літературні вимагали освітлення не спеціального галицького, але ширшого все-українського та європейського. Нову струю європейської мисли, новий фермент вносить до галицько-руської суспільності Мих. Драгоманів. Під його впливом познакомлює молода генерація із літературними вяркованями західної Європи, познакомлює із артистичними і соціальними проблемами, видвигненими в європейській белетристиці, приладжує їх до умов галицького життя й галицько-руського письменства.

Соціалізм німецький перероджений опісля в галицький радикалізм що до змісту, а що до літературної форми — реалізм французький, чи радше Золізм, модульований опісля на всякі лади — се ті кличі, що надають на якийсь час тон літературним продуктам духових епігонів Драгоманова, викликаючи опісля творчість оригінальну, самостійну.

Найвизначнішим репрезентантом тої групи белетристів, а разом найзамітнішим сучасним письменником галицько-руським значіня всеукраїнського є Іван Франко (род. 1856 р.).

З боку ріжнородности літературної творчости, можна його порівняти хіба з П. Кулішем. Нема галузи нашого письменства, що не носила-б на собі слідів Франкового пера. У Франка замічуємо цікаву прояву, дуже рідку в європейських, навіть найвизначніших письменників: холодний науковий скептицизм і наклін публіцистичний не вбив у него белетриста. З творів Франка і повістарських і поетичних віє сьвіжість, енергія і сила.

Боротьби сучасного соціального життя, стремління сучасної європейської мисли і прямування нашого столітя знайшли сильний відгомін так у його поезіях як і оповіданнях, освічених щирою трівкою любовю народу, основаних на глибокому знаню народного життя, народної душі і поезії. Той сильний відгомін соціально-політичних окликів європейських, се струна нова, не знана до того

часу в українсько-руській белетристиці. Соціальна чи політична тенденція відбиваєсь голосно в усіх його творах, хоч рідко псує вона їх артистичну вартість. Одинокий важніший його витвір поезії не тенденційної, се „Зівяле листє“. На перекір заголовкови знаходимо там свіжі, буйні вицвіти глибокого і багатого чуття, і перли поетичної форми; сея збірка, се вершок його дотеперішної поетичної творчости. Франко не придержуєсь якогось одного літературного напрямку, одної школи, хоч ославлено його як „натураліста“. Метод літературний, манера і добір тем залежить від його кожочасного настрою. Після сучасних натуралістичних картин п. з. „Борислав“ і „На дні“, йде у него історично-фантастична повість „Захар Беркут“. Після „Місії“ і „Гави“ романтична казка „Без праці“; після реалістичної драми „Украдене щастє“, з'явилась драматична фантазія „Сон князя Святослава“; після „Сурки“ і „Тюремних сонетів“ зацвило „Зівяле листє“. Хоч Франко малює найчастійше темні появи людського життя, яркі картини народного горя — він не песиміст. З твердих умов теперішнього соціально-політичного ладу рад би він викресати іскру, що кидала-б струю світла в будучину. Поетичний оклик Франка — се енергічне: „Vivere memento!“.

Поруч Івана Франка, в часті під його впливом розвиваєсь поважна громада молодших письменників. Талановита поетка Юл. Шнайдер, замітна публіцистка і повістярка Н. Кобринська, повістярі: Осип Маковей, Андрій Чайковський, С. Ковалів, Тим. Бордуляк, талановитий автор „Листів із чужини“, Ярослав Окуневський, і наймолодші белетристи: В. Стефаник, Ол. Мартович, В. Будзиновський, Б. Лепкий, Д. Лукіянович і я., оживлюють сучасний літературний рух галицької Русі, котрого осередком стає перший українсько-руський місячник „Літературно-науковий Вістник“.

Незалежно від Франка підіймає ся на Буковині визначна повістярка Ольга Кобилянська (род. 1865 р.). Психологічна аналіза найдрібніших відтінків почувань жіночого серця доходить у неї до мікроскопійних тонкостей („Царівна“). Несказана ніжність чуття поетки сполучена у неї з такою вразливістю на красу природи, яку замічуємо хіба у малярів-пленеристів („Битва“). Зміст її повістей має за осередок жите інтелігентної жінчини, її боротьбу із заскоружлими поглядами свого окруження, бажанє життя, волі, світла... Кобилянська — се поруч Ів. Франка найвизначніший талант белетристичний австрійської Русі-України.

Найновішу фазу галицько-руської літератури знаменує значне розширення духового кругозору, вразливість на прояви життя і літератури інших народів європейських, і різнородність літературної продукції оригінальної і перекладів (найзамітніший перекладчик В. Щурат), значне вироблене поетичної техніки, розвій і очищене літературної мови, що виломлюєсь від незрозумілих провінціалізмів, і стає чим раз більше всеукраїнською, а нарешті скріплене і блискучий розвій осередка літературно-наукової продукції, — „Наукового товариства імені Шевченка“.

Усі ті появи подають як найкрасшу надію на будущину, а проміне літературної праці розходить ся із галицького осередка далеко поза границі Галичини, присвічуючи нашим закордонним братям у хмарній добі їх національної неволі.

Так представляють ся головні моменти розвитку українсько-руської літератури і діяльність її найважливіших речників.

А тепер киньмо ще кілька загальних заміток.

До найголовніших основних прикмет українсько-руської літератури належать: реалізм, націоналізм, народність і демократизм. Українсько-руська література вже в самих починах нашого століття показує великий наклін до реалізму. Реалізм у зображенню народного життя має в ній рішучу перевагу над іншими напрямками. Виступає він особливо ярко в українсько-руській повісті, почавши від Квітчиної „Сердешної Оксани“, а скінчивши на оповіданнях Мирного та Франка. Романтичний напрям не дійшов у нашому письменстві ніколи до такого розгару, як у західній Європі, але виступає спорадично у поодиноких творах наших письменників, навіть у реалістів, в протягу далеко довшого періоду, як у інших народів. Бачимо сей напрям і в „Марусі“ Боровиковського, і в творах Метлинського та Шевченка, і у Кулішевій „Орсі“, і в „Марку проклятім“ Стороженка, в „Запорожцях“ Левицького, і в Франковій фантазії „Без праці“, і в казці Мирного про „Правду та кривду“.

Українсько-руська література є наскрізь національна. Любов рідної країни і рідного народу, се одна із найголосніших струн, що дзвенить у ній через ціле століття під ударами політичних злиднів нашого народу.

Українська література є народна і демократична.

Наш народ не має так розвинених станів висших і середних, як другі народи. Наша шляхта і велика частина нашої інтеліген-

ції перейшла або в табор польський, або московський. Через те письменники наші мусіли звертати свою увагу головню на жите люду. На скілько серед нашої суспільности стала витворюватись верства інтелігентна, знаходила вона поволи і своє місце в творах літературних так галицьких як і українських, особливо в письменстві трьох послідних десятків літ; але на тому полі не внесла наша белетристика багато нового до скарбниці європейської літературної творчости.

За те, що тикає ся протонародного письменства, що тикає ся белетристичних творів взятих з життя сільського люду, займає наша література що до скількости, якости і часу першорядне місце між письменствами європейських народів. Таких повістий, як Квітчина „Сердешна Оксана“, або „Маруся“, що появились уже в половині 30-их років (р. 1834, 1837) — не було ще під той час в літературі європейській, а не багато їх є й до нинішнього дня. Оповіданя з життя селян французьких Жоржа Занда виходять р. 1838 і 1840; оповіданя Ауербаха п. в. „Dorfgeschichten“, взяті з життя німецьких селян, появляются що йно 1843 р. „Деревня“ Григоровича, де змальоване жите великоруських селян, надрукована 1846 р., „Записки Охотника“ Тургенєва вийшли аж 1852 р. Польські белетристи зачали звертати пильнійшу увагу на жите свого люду аж у послідних десятках літ, і не вспіли до тепер виказатись у тому напрямі, особливо на полі драматичної поезії, ніякими визначними результатами.

Між тим українсько-руська література видала в протягу XIX столітя цілий ряд повістий, драм і поезий, взятих з життя мас народніх, що відзначають ся так реальностию змісту, як і артистичним викінченєм. Наколи-б наша література не мала иньших імен, окрім Квітки, Шевченка, Левицького, Мирного, Федьковича і Франка, вона ще стояла-б на полі літератури протонародної више від більшости літератур Европи. Такого речника мас народних як Шевченко, не має ні одна європейська література. Більшість творів так поетичних як і прозаїчних нашої белетристики характеризує й те, що вони що-до мови, стилю і поетичної техніки такі близькі до народної поезії, як ні одна література європейська; через те письменство наше в далеко висшій степені приступне для широких мас, як у других народів. Коли маси народні, що здобувають собі чим раз більше значіне в соціально-політичному житю, називають клясою будущини, то наше письмен-

ство, що є вірним зеркалом життя, майже духовним органом мас народних, можемо назвати письменством будущини.

І коли - б відкрито для Європи літературу українсько-руську, як відкрито скандинавську і польську, наша література і наша богата народна поезія зробила б у згаданому напрямі не менше вражінє, як література скандинавська, котрою нині одушевлюєсь Европа.

Мимо таких прикмет нашої літератури. хоч і вона відспівує свою пісню у вселюдському концерті, хоч і вона заявила свою міць у тому великому ігровищу, де народи міряють крила свого духа, не признає нашого письменства частина тих, для котрих воно повинно бути своїм, рідним, дорогим. Перевертні відмовляють нашій літературі права на житє, не бачать єї краси й живенности. Нехай не бачать! Сонце не перестає гріти й сьвітити, хоч ветлі не люблять його сьвітла...

На закінченє ще одна справа. Маю на думці питанє про відносини літератури українсько-руської до російської. Питанє се становить ще й до нині „злобу дня“ для деяких кругів суспільности російської й нашої. Схарактеризую кількома почерками ті відносини.

Елементи живої, народної малоруської або українсько-руської мови продирають ся безпереривно чим раз більше у наших літературних памятниках, почавши від XI столїтя, через шкаралушу церковно-словянщини, аж доки не запановують у них в XIX в. всесильно; запановують отже не много пізнійше, як народні елементи великоруські в своїому письменстві. В XII та XIII в., в часі, коли південна, київська Русь породила такі перли літературні, як літопись т. зв. Нестора, Слово о полку Ігоревім і пннші, у народу великоруського не було ще ніякої оригінальної літератури. В XIII та XIV стол. київські монахи дають почин до літературного руху в великоруських осередках, у Володимирі над Клязмою та Суздалі. В XIV та XV стол. служать твори київських письменників за первовзори літературних продуктів письменства московського як „Сказаніє о Мамаєвомъ побойщѣ“, „Задонщина“. В XVII стол. вносять учені київські, вихованці Могилянської академії, струю європейської цивілізації до заскорузлої московської суспільности, закладають школи, театри, дають почвини просьвітї, реформують літературу.

З початком XVIII стол. стає Українець Теофан Прокопович правою рукою Петра Вел. в епохальному ділі реформ. Під кінець XVIII в. дає Україна літературі російській таких письменників, як Богданович, Гнідич, Наріжний, Калніст і инь. В першій половині XIX в. стає Українець Гоголь реформатором російського письменства, надаючи йому новий напрям реалістичний. Ще в другій половині XIX в. спмагають такі українські письменники, як Короленко, Мордовець і ин. російську літературу. Аж у XIX ст. між иньшими в наслідок таких фактів, як указ з 1876 р., зійшло українсько-руське письменство в Росії на таке становище зглядом літератури російської, яке занимала через цілий ряд століть література російська зглядом українсько-руської.

Але живе народне слово, народна думка і самосвідомість національна, що складаєсь на нашу літературу, як сильне жерело бистої води, забиване, задавлюване в Росії, бє живим могучим ключем у Галичині, дає цілющий напій цілому народови в його боротьбі за існуванє. І прийде час, коли те жерело і по той бік кордону проломить забори, і попливе чистою поважною струєю ураз із обновленим житєм національним вольної Русі-України...

